

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕАТРАЛЬНИХ МУЗЕЇВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ: 70–80-і роки ХХ століття

У статті розглянуто традиційні і нові форми культурно-освітньої роботи театральних музеїв Наддніпрянської України 70–80-х років ХХ століття. Визначено мету їх використання.

Ключові слова: театральний музей, культурно-освітня робота, форми організації культурно-освітньої роботи, музейна аудиторія.

The traditional and new forms of cultural and educational work of theatrical museums of Dnieper Ukraine during the 1970-s – 1980-s are observed in the article. Determined the using aim.

Keywords: theatrical museum, cultural and educational work, forms of cultural and educational work, museum audience.

Роль і місце музеїв у суспільстві і культурі визначає одна з традиційних функцій – освіта і виховання. Організація культурно-освітньої роботи серед населення – важливий критерій ефективності діяльності музейних закладів, зокрема театральних музеїв Наддніпрянщини. Як елемент прояву культури театральні музеї – одна з найдосконаліших культурних форм закріплення образними системами цінностей вітчизняного театального мистецтва. Вони посідають значне місце в формуванні культури особистості, гідно підкреслюють і наочно пропагують ідеї національної самосвідомості, які завжди були основою українського театального мистецтва. Проте практична культурно-освітня робота театральних музеїв, особливо в період "музейного буму" 1970–1980-х рр., залишилася поза увагою дослідників. Узагальнений досвід традиційних і нових форм організації та змісту культурно-освітньої роботи театральних музеїв Наддніпрянської України може слугувати базою для розробки теоретичних засад культурно-наповненої організації дозвілля населення, особливо молоді.

Джерела інформації з проблеми культурно-освітньої роботи театральних музеїв 70–80-х рр. ХХ ст. містяться в архіві Музею театального, музичного та кіномистецтва України [1; 2; 3; 4], опублікованих документах [14], в науково-популярних статтях [10], в періодичній пресі [5; 8; 11; 13; 15; 16].

Мета статті – виявити і проаналізувати традиційні та якісно нові організаційні форми культурно-освітньої роботи театральних музеїв Наддніпрянської України в хронологічному інтервалі 1970–1980-х рр. на прикладі музеїв Києва і Харкова.

Термін "культурно-освітня робота" використовується в музеєзнавстві з 1990-х років [7, 311]. До цього застосовували інші поняття – політико-просвітницька, науково-просвітницька, ідейно-виховна, освітньо-виховна робота та ін. [9, 80–84]. Ці поняття відображали зміну соціальних завдань музейних закладів та розуміння сутності роботи з відвідувачами на різних етапах розвитку музейництва.

Зміни організаційних форм культурно-освітньої роботи театральних музеїв Наддніпрянщини, спричинені комплексом факторів впливу – "музейний бум", соціальні запити, естетичні критерії, розвиток музеєзнавства та ін. – відбуваються з 1970-х років. Завдання, від яких залежав зміст культурно-освітньої роботи притеатральних музеїв, визначалися відповідними рішеннями керівних органів. Зокрема, в наказі Міністерства культури СРСР підкреслювалося, що притеатральні музеї "мають великі можливості для проведення наукової і масово-просвітницької роботи для виховання творчої молоді на традиціях соціалістичного реалізму і покращення естетичного виховання глядачів" [14]. Один з головних напрямів культурно-освітньої роботи музеїв на громадських засадах полягав у популяризації того, чим пишається конкретна область або регіон республіки. Притеатральні музеї в цьому аспекті були своєрідною "візитною картою" міста.

Провідною формою культурно-освітньої роботи притеатральних музеїв традиційно були екскурсії. Їх ефективність залежала від неповторності й унікальності розкриття інформаційного потенціалу музейного предмета. Так, спеціальні екскурсії в Музеї театральних ляльок при Харківському театрі ляльок ім. Н. Крупської проводили педагоги театру до початку вистави і в антракті. "Екскурсії-розповіді" створювали особливу атмосферу сприйняття специфічної культури саме цього театру [16]. Музей театральних ляльок надавав значно більше враження, на відміну від інших притеатральних музеїв, оскільки майже всі головні експонати (ляльки) – речові оригінали. Слід підкреслити, що з "переведенням" до музею театральні ляльки не втрачали своїх сценічних властивостей, а сприяли осмисленню попереднього досвіду театральної культури. Як стверджував директор театру В. Афанасьєв, притеатральний музей за час його існування (станом на 1976 рік) відвідало більш ніж півмільйона глядачів країни та зарубіжних гостей [5, 1].

Ефективність екскурсійної роботи певним чином була пов'язана з особистостями, які працювали в музеях на громадських засадах. Точніше сказати – віддавали своїм дітищам душу і серце. Здатність встановити контакт, вміння зацікавити своєю емоційною розповіддю в основному недиференційовану музейну аудиторію (глядачів) було характерною рисою більшості громадських екскурсодів. Особливістю таких екскурсій було те, що їх проводили безпосередні учасники явищ і подій мистецького життя театру.

"Екскурсії-спогади" по Музею Харківського академічного драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка проводила його громадський директор – Юлія Гаврилівна Фоміна. "Авторські" екскурсії давали змогу розкрити матеріал так, як уявлялося особисто їй. Спогади про Леся Курбаса, М. Крушельницького, Л. Дубовик, В. Крайниченко, А. Бучму, В. Чистякову, Н. Ужвій та ін., з ким їй пощастило працювати в театрі, одушевляли музейні предмети [6]. Це дозволяло сприймати музей не як сховище документів, а як скарбницю творчої атмосфери духу театру. Одночасно відбувався і живий процес передачі духовних цінностей від одного покоління до наступного. Усвідомлений вибір, відбір та власна віддача культуроформуючого потенціалу предметів музейного значення шляхом особистого проведення екскурсій ветераном сцени сприяли вдосконаленню культурного середовища окремо взятого театру, міста, регіону. Особисті переконання Ю. Фоміної набували характеру цінностей суспільства, його потреб.

Культурно-освітня робота здійснювалася не тільки у формі екскурсій. В музеї проводилися лекції, творчі зустрічі, обговорення вистав. Окрім того, музей разом з Будинком актора відзначав пам'ятні та ювілейні дати діячів театрального мистецтва, готував творчі вечори майстрів театру [15]. Прищеплюючи почуття пошани і гордості за свій театр та театральних діячів міста, музеї в цьому аспекті впливали і на загальну культуру музейної аудиторії.

Отже, притеатральний музей набував значення соціально-інформаційного і культурно-історичного середовища, виступав в ролі своєрідного клубу, який об'єднував шанувальників театрального мистецтва. Головним фактором, що згуртовував громадськість навколо музею, було шанобливе ставлення до театральної спадщини. Саме ветерани сцени, дбайливо зберігаючи історію свого театру, розуміючи важливість передачі наступним поколінням його кращих традицій і цінностей, переймаючись його майбутнім, виявились об'єднуючою ланкою поколінь, носіями духовної культури. При цьому, слід підкреслити, культурне середовище формувалося зокрема і таким його органічним елементом як театральні музеї.

У Державному музеї театрального, музичного та кіномистецтва України (далі ДМТМК) якісні зміни змісту традиційних форм і запровадження принципово нових видів організації культурно-освітньої роботи відбуваються з 1980-х років.

Реалізації комунікаційних можливостей культурно-освітньої роботи музею сприяло нове, художньо-образне вирішення експозиції "Театральне мистецтво України" (кінець 1970-х рр.). "На порівняно невеликій площі, – захоплено зазначав Б. Поюровський, – авторам вдалося поставити образний емоційний спектакль, присвячений історії театрального мистецтва України. В експозиції є своє пластичне вирішення, свій ритм, який змушує відвідувачів музею стати ще й глядачами невеликого, але театрального видовища" [13].

Культурно-освітня діяльність ДМТМК у цей час здійснюється на зламі інформативної і комунікативної моделі музеїв [9, 84]. Водночас запровадження нових форм і методів роботи в ДМТМК відбувається в контексті реформи загальноосвітньої та професійної школи. Музейна педагогіка, хоча і знаходилася на етапі становлення, забезпечувала науковий підхід до інтерпретації зібрань ДМТМК з усвідомленим використанням методів педагогіки і психології. Так, до нового, 1980-1981 навчального року в музеї підготували комплекс культурно-освітніх заходів, спрямованих на естетичне і педагогічне виховання учнівської молоді [8]. Найважливішою базовою формою культурно-освітньої роботи традиційно були екскурсії. Зокрема, в 1980 р. було проведено 1567 екскурсій по експозиції театрального музею, більшість з них 900 – для учнів [1, арк. 14].

Важливим здобутком культурно-освітньої роботи було те, що враховувався рівень сприйняття експозиційного матеріалу різними категоріями відвідувачів. Так, екскурсії з наймолодшими учнями проводилися у захоплюючій формі – розповідь-гра, яка справляла найбільше враження саме на цю категорію. Метою таких екскурсій було викликати інтерес дітей до театру в привабливих для сприйняття інтерактивних формах "ілюзорного середовища". Для учнів перших – шостих класів проводилися тематичні екскурсії: "Що таке театр?", "Особливості театру як мистецтва", "Як дивитися і розуміти виставу" та ін., які сприяли кращому розумінню театральних форм і стилів, допомагали зрозуміти специфіку і призначення театру. Для учнів сьомих–восьмих класів було розроблено тематичні екскурсії: "Театр кінця XVIII–XIX ст.", "І. Котляревський і театр", "Г. Квітка-Основ'яненко і театр", "Т. Шевченко і театр", "М. Гоголь і театр". Вони надавали можливість побачити учням науково обґрунтоване історичне минуле театру, збагачували уявлення про становлення професійного театру в Україні, підкреслювали вплив на розвиток цього процесу вітчизняної драматургії. Для учнів дев'ятих класів проводилися екскурсії: "Корифей українського театру", "І. Карпенко-Карий і театр", "І. Франко і театр", "Леся Українка і театр" та ін., які надавали наочну уяву про розвиток професійного театру в Україні і роль окремих особистостей в цьому процесі. Для учнів десятих класів: "Українська радянська драматургія двадцятих – тридцятих років", "О. Корнійчук і театр", "Акторське мистецтво Радянської України" та ін. [4, арк. 6, 7,

18; 10, 67–68]. Метою цих екскурсій було надання історико-культурної первинної інформації в систематизованому вигляді, покращення обізнаності з питань історії театру радянського періоду, розуміння призначення сучасного театрального мистецтва.

Тематичні навчальні та культурно-освітні екскурсії виховували музейну культуру, підвищували культурний рівень школярів і були безпосередньо пов'язані з програмами навчальних закладів. Жанрове розмаїття екскурсій робило їх однією з форм комунікації. Тематичні екскурсії сприяли не тільки поглибленню отриманих у школі знань, підвищенню рівня освіти та культури, а й розвитку уяви, образного мислення, наближали до першоджерел історії вітчизняної театральної культури. Метою таких екскурсій було ще й виховання патріотичних почуттів, поваги до вітчизняної культурної спадщини.

Музейна практика ДМТМК характеризувалася різними формами не тільки екскурсійної, а й лекційної роботи: тематичні цикли лекцій, лекторії для визначеної категорії відвідувачів. До особливої групи належали поза-музейні лекції. Цикл лекцій складався з урахуванням інтересів і запитів конкретної соціальної групи. Зокрема, в 1982 р. було створено сім постійних виїзних лекторіїв у середніх школах; п'ять – у профтехучилищах; десять – на підприємствах Києва. У 1982 р. прочитано 358 лекцій (з них 145 в колгоспах) [2, арк. 8–9]. Проте не слід забувати, що лекційна робота вважалася важливою сферою ідеологічної роботи партії [12, 36]. Це відбивалося на лекційній тематиці: "Роль театру в світлі рішень XXVI з'їзду партії", "Образ Леніна на сцені театрів", "Театр – школа комуністичної моралі", "Театр в боротьбі з релігією" та ін. Однак були лекції і на загально-естетичні теми ("Мистецтво театру", "Київ театральний" та ін.). На допомогу навчальній програмі розроблялися нові редакції лекцій: "О. Островський і театр", "І. Карпенко-Карий і театр", "Леся Українка і театр", "М. Горький і театр" та ін. Загалом лекційний портфель налічував понад 40 лекцій [4, арк. 6 – 7; 38 – 54.]. Прогресивним кроком було використання технічної апаратури в якості звукових та візуальних посередників сприйняття інформаційного потенціалу поза-музейних лекцій. Лекції ілюструвалися показом сцен із вистав, фонограмми і звукозаписом [10, 69]. Лекції, як заочні екскурсії по експозиції, сприяли престижу музею в навчальних та міських закладах, формували пізнавальний інтерес та духовну потребу в відвідуванні музею. Ефективність культурно-освітньої діяльності залежала від збагачення і доповнення традиційних форм (екскурсій, лекцій) різноманітними засобами залучення відвідувачів в активні форми соціокультурної творчості.

З метою активного залучення широкої аудиторії до музею використовувалася така форма культурно-освітньої роботи, як музейне свято. Так, 27 березня – в Міжнародний день театру – та 18 травня – в Міжнародний день музеїв – передусім для дітей проводилися театралізовані екскурсії. У їх проведеної кілька років допомагали працівники Київського театру естради [3, арк. 7–8]. Святковість створювалася загальною атмосферою веселощів, активністю учасників, яскравим оформленням. Актори у костюмах скоморохів зустрічали дітей ще на подвір'ї, залучали до співів і танців, а актори-гідни продовжували з ними гру по залах музею. Кожний період історії театру ілюструвався не тільки цікавими документами чи дорогоцінними реліквіями, а й відповідною драматичною сценкою, яку показували актори. Кожного року такі театралізовані екскурсії мали ще й основну тему: "Театр – глашатай миру", "Театр – дітям" та ін. [10, 72]. Отже, музейні свята допомагали спілкуванню підростаючого покоління з історією театру на рівні особистого досвіду, що сприяло вихованню культурою та традицією.

У ДМТМК була започаткована і така форма спілкування, як урок-вистава, зокрема "Доля актриси" (1984 р.). Допомогу в підготовці і показі цієї вистави здійснили професійні актори Львівського театру ім. М. Заньковецької. Пізніше до участі у цій виставі залучили акторів Київського театру юного глядача – Володимира і Оксану Малярєнків [3, арк. 8]. Саме виставою "Доля актриси" була започаткована така нова форма музейної роботи як музейний театр. Отже, можна стверджувати, що в ДМТМК відбувся відхід від концепції "музею-підручника", запровадженої в 1930-х роках і покликаної слугувати ілюстрацією до шкільної програми. Театралізація масових заходів стала органічною складовою культурно-освітньої роботи театрального музею.

Ще однією сходинкою на шляху постійного пошуку нових, прогресивних форм спілкування з музейною аудиторією виявився акторський "Бенефіс-посвячення", присвячений 60-річчю з дня народження народного артиста УРСР Миколи Рушковського [11, 29]. Такі заходи сприяли зростанню престижу музею в культурно-освітніх закладах Києва.

У ДМТМК було запроваджено і таку нову форму взаємодії з відвідувачами, як виставка-гра. Науковці музею розігрували невеликі сценки на ширмі і тіньовому театрі й запрошували дітей також взяти в них участь, дізнатися про секрети майстерності акторів-лялькарів, що викликало жваву реакцію дітей [11]. Спрямована на активізацію творчої уяви дитини виставка-гра мала велике виховне значення.

Елементи театралізації використовувалися і в літературно-музичних композиціях. Великий успіх мали вечори-зустрічі: "Музи тоді не мовчали", "Нам дороги ці не забути" з учасниками фронтових бригад та митцями-фронтовиками в період підготовки і відзначення свята 40-річчя Перемоги у Великій вітчизняній війні. Під час таких вечорів наукові працівники музею демонстрували безцінні реліквії періоду Великої вітчизняної війни: поживклі фотознімки і листи, програми і афіші [3, арк. 6–7; 4, арк. 3–4; 10, 72–73]. Образно-емоційний матеріал викликав особливе хвилювання та надавав можливість відчути подих часу.

У ДМТМК уперше було знайдено і таку форму, як театралізована екскурсія по залах музею "Портрет в документах" [11].

Отже, наукові співробітники ДМТМК організували культурно-освітню роботу в рамках теорії культурної комунікації з урахуванням національних особливостей та з використанням нових форм взаємодії не тільки з відвідувачами, а й з іншими сферами культури, зокрема театрами (до цього часу музей контактував лише зі сферою освіти та науки). Діяльність театрального музею стала співзвучною діяльності театру, де є атмосфера постійного пошуку, репертуар, прем'єри. Культурно-освітня робота ДМТМК з 1980-х років стала пріоритетним напрямом соціокультурної діяльності музею.

Відтак, у 1970-1980-х рр. культурно-освітня діяльність розглянутих театральних музеїв Наддніпрянщини поповнилася новими формами роботи з музейною аудиторією. Активізація існуючих (екскурсії, лекції та ін.) і запровадження нових форм організації культурно-освітньої роботи: "екскурсія-спогади", урок-вистава, музейне свято, портрет в документах, виставка-гра, бенефіс-посвячення, театралізовані масові заходи та ін.) вплинули на якість "музейних послуг". Всі форми взаємодії з відвідувачами спрямовувалися на залучення музейної аудиторії до театральної культури, до засвоєння загальнолюдських і національних цінностей. Образно-емоційні форми культурно-освітньої роботи підкріплювали процес виховання культурою, створювали умови оволодіння театральною спадщиною. Це сприяло формуванню постійної аудиторії природнім шляхом завдяки зацікавленості, співучасті відвідувачів у культурному житті міста і регіону. Традиційні і нові форми роботи з музейною аудиторією в цілому мали культурне наповнення, орієнтувалася на стабільні культурні цінності, хоча і не відійшли від критерію "ідейності". Театральні музеї надавали ті послуги, які відповідали культурним потребам суспільства та вимогам часу. Характерною рисою стало повернення до обігу національної проблематики, яка містила в собі значний потенціал виховання підростаючого покоління. За досліджуваний період культурно-освітня діяльність театральних музеїв зробила прогресивний крок уперед і забезпечувала культурно-формуючу, інформаційну, моральну та інші складові, що сприяли розвитку особистості.

Перспективи подальших досліджень автор вбачає у відтворенні дещо ціліснішої картини соціокультурної діяльності театральних музеїв Наддніпрянської України.

Використані джерела

1. Архів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України (далі АМТМК України). – Оп. 1, од. зб. 585/587, 13+34 арк. Перспективний план роботи на XI п'ятирічку (1980 – 1985 рр.) / Текстовий і статистичні звіти про роботу ДМТМК УРСР за 1980 р.
2. Там само. – Оп. 1, од. зб. 620, 23 арк. Текстовий і статистичні звіти про роботу ДМТМК УРСР за 1982 р.
3. Там само. – Оп. 1, од. зб. 678, 16 арк. Текстовий і статистичні звіти про роботу ДМТМК УРСР за 1984 р.
4. Там само. – Оп. 1, од. зб. 698, 65 арк. План роботи на 1985 р. і статистичні звіти.
5. Афанасьев В. Харьковский государственный театр им. Н.К. Крупской / В. Афанасьев // Театральный Харьков. – 1976. – № 11. – С. 1–2.
6. Бесіда з Н.Д. Медведєвою. 05. 12. 2012 р., м. Харків. – Диктофонний запис: (За архівними матеріалами І.Г. Рудавіної).
7. Дьячков А. Н. Культурно-образовательная деятельность музеев // Российская музейная энциклопедия; ред. Э.В. Расшивалова / Дьячков А. Н. – М.: Прогресс "Рипол Классик", 2001. – Т. 1. – С. 311–312.
8. Єромицький П. Рука дружби / П. Єромицький // Радянська освіта. – 1980. – 20 серпня.
9. Ключко Ю. Музей як культурно-освітній заклад: становлення і розвиток / Ю. Ключко // Культура і сучасність : Альманах. – К. : Міленіум, 2007. – № 1. – С. 78–84.
10. Козієнко В.А. Завжди в неспокої, завжди в строю / В.А. Козієнко // Актуальні завдання поліпшення ідейно-виховної роботи музеїв: темат. зб. наук. праць / Держ. Іст. музей УРСР. – К., 1986. – С. 66–73.
11. Павленко Г. Прем'єра акторського бенефісу в музеї / Павленко Г. // Український театр. – 1985. – № 6. – С. 29.
12. Постанова ЦК КПРС "Про стан і заходи поліпшення лекційної пропаганди" 27 лютого 1978 р. // КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898 – 1971 [за заг. ред. К. Черненко, А. Єгорова]. – К. : Політвидав України, 1984. – Т. 13 (1959–1965). – С. 36–39.
13. Поюровский Б. Связь времен нерасторжима / Б. Поюровский // Правда. – 1978. – 28 февраля.
14. Приказ министра культуры СССР № 263 "Об улучшении работы притеатральных музеев". 31 мая 1967 г. / Театральные музеи в СССР // Труды НИИ Музееведения и охраны памятников истории и культуры / под ред. Н.В. Минц. – М., 1969. – Вып. 23. – С. 13–14.
15. Фомина Ю. Музей шевченковцев / Ю. Фомина // Красное знамя. – 1981. – 5 декабря.
16. Чумаченко Д. Перед третім дзвінком / Д. Чумаченко // Вечірній Харків. – 1971. – 17 квітня.